

ZARAZNE BOLESTI U HVARU 1918. - 1920. GODINE

Na temelju do sada neobjavljenih izvora ovaj rad tematizira suočavanje s epidemijama tri zarazne bolesti 1918. i 1920. godine - dizenterijom u ljeto 1918., španjolskom gripom u jesen i zimu iste godine i šarlahom u proljeće 1920. godine. Iako je prvotna namjera bila pisati samo o španjolskoj gripi, dijelom zbog usporedbe s aktualnom pandemijom koronavirusa, uvidom u izvore ustanovljeno je da su snažan odjek u hvarskoj sredini imale i druge dvije spomenute tzv. socijalne bolesti. Na području općine koja premda nije proživjela direktna ratna stradanja, zbog nepovoljne gospodarske, zdravstvene, a i napete psihološke situacije stvoreno je plodno tlo za širenje bolesti, najviše 1918., posljednje godine rata.

Ključne riječi: Hvar; Prvi svjetski rat; dizenterija; španjolska gripa; šarlah

Ubojstvo prijestolonasljednika Franza Ferdinanda i supruge Sofije u Sarajevu 28. lipnja 1914. g. bila je kap koja je prelila čašu dugotrajnih uzburkanih međunarodnih odnosa, pretenzija i previranja. Objava rata Srbiji mjesec dana kasnije odjeknula je i u malenom gradu tada najnerazvijenije austrijske pokrajine Dalmacije. Diljem regije izvršena je mobilizacija mladih ljudi za odlazak na front u sklopu austrougarske vojske. List *Smotra dalmatinska*, koji je do veljače 1916.g. redovito objavljivao imena ranjenih, poginulih i umrlih vojnika pa prestao zbog sve većeg demoralizirajućeg učinka, još u siječnju 1915. imeniku ranjenika pridružuje vojnika Ivana Ravlića iz Hvara.¹ Istina, rat se cijelo vrijeme odvijao negdje daleko od otoka,² no nepovratno je promijenio našu malenu sredinu. Iako je

¹ Naveden je prezimenom Ravlija - *Smotra dalmatinska* br. 6/XXVIII., 20. 1. 1915., 2.

² Iznimka je havarija parobroda Dubrovnik između Sućurja i rta Gumine na Korčuli 9. svibnja 1916., kada ga je pogodio torpedo iz francuske podmornice. Pritom je smrtno stradalo 11 putnika i članova posade, među kojima i Ivan Posinković iz Dola na Hvaru. *Usp. Hrvatski list* br. 307, 17. svibnja 1916., 1 i br. 311, 21. svibnja 1916., 2.

bio gradić i središte općine u administrativnom i civilizacijskom smislu, Hvar je na početku Velikog rata nosio tipične boljke nerazvijenih sredina: neadekvatnu infrastrukturu za potrebe stanovništva, velika htijenja za napredak i razvoj sredine no nedostatna financijska sredstva i otežane uvjete života. Veliki rat prekinuo je svježe zacrtane projekte, poput izgradnje vodovoda i pošumljavanja rubnih dijelova grada, ali i razvoj turizma. Nekoliko mjeseci prije početka rata na rivi je izgrađen hotel Kovačić, koji je četiri godine ratnih zbivanja uglavnom zjapio prazan.

Godinu prije početka rata, 1913., autonomaša Julija Machieda na mjestu općinskog načelnika naslijedio je Filip Novak - Batina (1862.-1923.), posjednik i vlasnik ribarskih mreža potegača, te jedan od osnivača udruženja Hrvatski sokol.³ Orijentiran narodnjaštvu, njegov mandat obilježit će snažno nastojanje na distinkciji hrvatskog i talijanskog (primjerice, zabranio je autonomaškoj glazbi sviranje na Pjaci, te im je omogućio nastupe na rivi, nefrekventnom i manje uglednom mjestu). Na samom početku rata izgubio je sina Matija-Mateta, koji je kao pripadnik 28. regimente poginuo u Galiciji⁴ u studenom 1914. godine. Konačni ishod rata koji se četiri godine odvijao negdje daleko izvan otoka, u blatnim rovovima, nepristupačnim planinama, okupiranim lukama i improviziranim poljskim bolnicama koštati će 28 mladih života iz Hvara.⁵

³ Hrvatski sokol osnovan je 1909. u Hvaru. Udruženje je bilo aktivno u prosvjetnom radu. Usp. Petar Novak Sisica, *Od kolijevke do groba - sjećanja*, rukopis, 11.

⁴ Mjesto pogibije nije na svim mjestima jednako naznačeno: u spisima Župnog arhiva Hvar (ŽAH) na pojedinim mjestima piše Galicija, a na drugome Požarevac (Srbija) – vidi ŽAH (kutija 21 i 22)

⁵ Iako Prvi svjetski rat nije tema ovoga rada, želja mi je na jednom mjestu objaviti za sad poznata imena poginulih i umrlih Hvarana. Naravno, postoji mogućnost da ovo nije konačan popis. Sastavljen je prema bilježnici naslovljenoj *Popis umrlih a unovačenih*, potpisanoj 10. prosinca 1918. iz Fonda općine Hvar u Muzeju hvarske baštine (dalje FOH) i sačuvanim spisima iz Župnog arhiva Hvar (kutija 21 - spisi 1913.-1917., signatura ŽAH 1.2.20 i kutija 22- spisi 1918.-1921.; signatura ŽAH 1.2.21)

1. Petar Kovačić Stjepanov - Raguzel - umro od sušice dok je bio na dopustu u Hvaru 1917.

2. Dinko Vučetić Prosperov - umro u vojničkoj bolnici u Nagyszombatu, Mađarska, 1916.

3. Stjepan Vučetić pok. Ivana

4. Petar Babare pok. Nikole

5. Josip Dujmović Josipov - umro u bolnici u Mostaru 1916.

6. Dujam Polti

7. Stjepan Barišić pok. Nikole - umro u bolnici u Klagenfurtu, 1917.

8. Antun Vučetić Ambroza

9. Perikle Ivanović Antunov - poginuo u Tirolu 1916.

10. Ante Maričić Josipov - poginuo na brdu Monte Sabotino iznad Gorizije (danas slovensko-talijanska granica), 1916.

Jedno od za sada rijetkih svjedočanstava života u Hvaru uoči Prvog svjetskog rata, ali i vojničkog puta i iskustva poraća memoarski su zapisi Petra Novaka Sisice (1898.-1989.), dugogodišnjeg direktora obiteljskog hotela Kovačić, koje je stvarao 1970-ih, a pretpikao je rukopisne zapise don Andrija Vojko Mardešić.⁶ Naslovljeni jednostavno „Od kolijevke pa do groba“ na stotinjak stranica, uz nekoliko naknadno zapisanih poglavlja, pružaju dragocjeno svjedočanstvo njegova iskustva i vremena u kojem je živio.

Iako Hvar većinu svoje povijesti nije imao zdravstvo na zavidnoj razini, ne znači da nije postojala svijest o prevenciji i rješavanju prijetnji u vidu bolesti. Također, mahom raspršeni papiri i dopisi s obavijestima o određenim propisima ili prijetnjama mnogo govore o tadašnjim navikama i obrascima ponašanja. Uoči rata, 13. svibnja 1914. g. hvarska općina poslala je dopis u kojem spominje obvezno postavljanje pljuvačnica na vidljivo mjesto u javnim prostorima. Nekome iz današnje perspektive to izgleda smiješno, no prije Prvog svjetskog rata, a posebno prije otkrića penicilina 1928. g. tuberkuloza je bila jedna od najraširenijih bolesti. U ondašnjoj književnosti i umjetnosti imala je gotovo mitski karakter. Pljuvanje po podu bila je opće prihvaćena stvar, zbog toga je u javnim prostorima vrlo često bila istaknuta tabela o zabrani pljuvanja po podu. Izbijanjem rata

---

11. Jakov Vučetić Ambroza

12. Mate Arbanasić Ivanov - poginuo 1915.

13. Abram Budrović Cvitka

14. Nikola Buzolić Antin

15. Antun Novak pok. Jurja

16. Mate Kovačić Stjepanov-Ragužel - umro u vojnoj bolnici u Zenici 1916.

17. Petar Antunović Grgurov - umro 1916. u Tirolu

18. Jakov Kovačević pok. Mate-Jurasov - umro u bolnici Meljine u Crnoj Gori 1915.

19. Juraj Vučetić Ambroza - poginuo na Soči 1915.

20. Benedikt (Branko) Barišić pok. Jakova - umro u vojničkoj bolnici u Mostaru 1917.

21. Ante Kovačić pok. Frane - Ragužel

22. Juraj Kovačević Nikoljin-Jurasov - umro 1916. u vojnoj bolnici u Grazu

23. Marko Kovačević pok. Prošpera

24. Luka Hure-Dule Jakovljević - umro u Dubovici od španjolske gripe

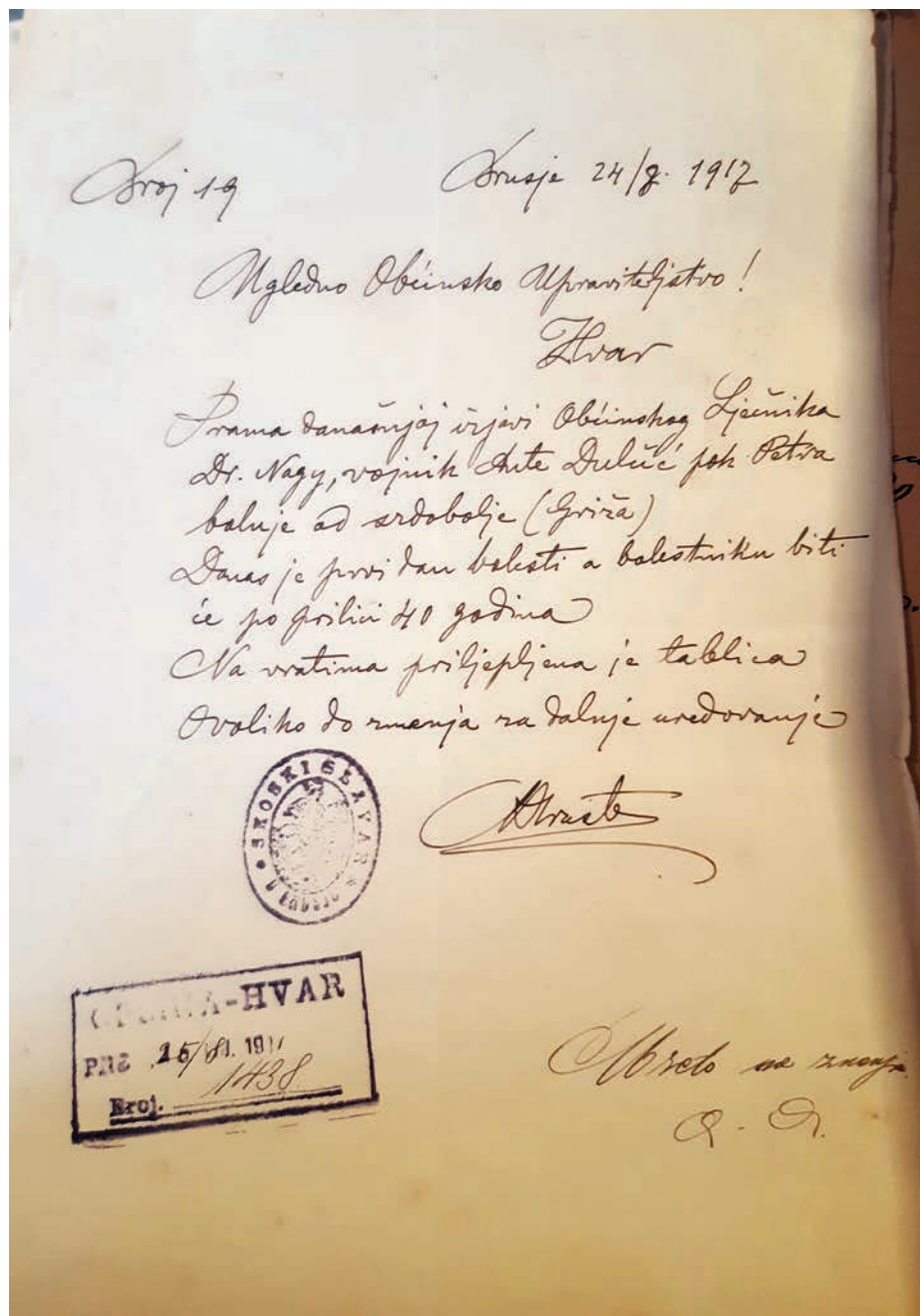
25. Mate Novak Filipov - poginuo u Galiciji u studenom 1914. - za sad prvi Hvaranin poginuo ili umro u Prvom svjetskom ratu

26. Josip Tocilj pok. Andrije - umro u Mariboru 1915.

27. Ambroz Budrović pok. Stjepana - umro u Albaniji 1916.

28. Ivan Kovačić Stjepanov-Ragužel - poginuo na brdu Čukli vrh kod Boveca u Sloveniji 1917.

⁶ Zapisi se čuvaju u Župnom arhivu Hvar (Petar Novak /1898. - 1989.g./sjećanja/ u kutiji 62. - Kaptol, 17. - 20.st. Osobe, 19.-20.st.; signatura ŽAH 3.3. - nadalje Novak Sisica, Od kolijevke) Novakov nadimak izgovara se i novije Šišica, no jer je riječ o specifičnom izgovoru između S i Š, svojevrstnom „mekom Š“, u radu pri citiranju ostavljam oblik bez dijakritičkih znakova.

Liječnička obavijest o oboljelom od dizenterije-grize, FOH

u srpnju 1914. g. paralelno je počela rasti prijetnja mogućih bolesti na frontu. Slično kao danas, i prve ratne godine je vlast (tada Zemaljski odbor dalmatinski u Zadru) naglašavala potrebu *narediti seoskim glavarima i čaušima da se što više naroda cijepi*.⁷ Iz dopisa doznajemo da je cijepljenje djece školskog uzrasta bilo također obavezno.⁸

U ožujku 1915. g. kotarski upravitelj Jakov Lemešić određuje hvarskim svećenicima neka *s oltara upozore narod na pogibelj unešenja pjegavog tifa putem uši i na važnost da se ova gamad uništi*. Nije bilo neobično da svećenik mimo povjerene mu misije duhovne brige za stanovništvo mora iz oltara preuzeti ulogu informatora o bitnim svjetovnim stvarima i odlukama. Većini ondašnjih Hvarana crkva je, uz kulturna događanja poput priredbi i plesova, bila važno mjesto susreta i mogućnosti čuti kakvu vijest ili odluku. Župni arhiv tako pruža brojne dragocjene informacije o raznovrsnim vijestima što su svećenici trebali po napatku državne vlasti izreći svojim župljanima.

Tako je u tom arhivu sačuvana knjižica Kužne bolesti, tiskana u Zadru 1915. g., uz koju je zamolba kotarskog upravitelja neka svećenici protumače narodu pojedina poglavlja. Nabrojene bolesti, dakle ono što se smatralo kužnim bolestima su trbušni i pjegavi tifus, boginje, difterija (grlica), škrlat (šarlah), hripavac, epidemičko ukočenje šije, azijska kolera, srdobolja (dizenterija), kuga, bedrenica (crni prišt), trahom, tuberkuloza i groznica. Zanimljivo je što su stranice knjižice ostale zalijepljene, odnosno svećenik je očito zanemario zahtjev kotarskog upravitelja.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Hvaru su ostala dva liječnika: Šime Ljubić, liječnik podrijetlom iz Staroga Grada i dr. Gustav Nagy (nepoznato mjesto i godina rođenja - umro 1919. godine u Splitu).⁹ O njegovom životnom putu nije mnogo sačuvanih podataka. Istaknuo se kao liječnik u mjestu Komin u epidemiji kolere u dolini Neretve 1886. g.,¹⁰ a 1907. g. u Supetru je imenovan nadkotarskim liječnikom.¹¹ U Hvar je pristigao u poznim godinama, praktički već na pragu mirovine, no ratna zbivanja i mobilizacija brojnih liječnika prisilila su ga na veliki angažman koji je, sudeći prema sačuvanim dopisima i izvještajima, vrlo marljivo i savjesno obavljao.

⁷ FOH, 276. dopis 18. studenog 1914.

⁸ ŽAH, kut. 21, dopis kotarskog upravitelja Lemešića, 9. srpnja 1915.

⁹ *Liječnički vjesnik* br. 12, 1919., 725.

¹⁰ Mario Wokaunn, Stella Fatović-Ferenčić, Ivan Jurić and Marijo Bekić, God's punishment or Bad strategy: Anti-epidemic measures in the lower Neretva basin at the time of cholera in 1886, *Coll.Antropol.* 36, 2012., 3: 991.

¹¹ *Liječnički vjesnik* br. 4, 1907., 126.

Aprovizacije, ratni zajmovi, rekvizicije, mobilizacija muškaraca, sve veća prometna izoliranost Dalmacije i otoka, ali i sve veći bijes i ogorčenje naroda na rat koji je gutao ogromna sredstva, a nije mu se nazirao kraj, kulminirao je 1917. godine. Jedan od najvećih problema bilo je pitanje prehrane, baš zbog sporog i nedovoljnog pristizanja kontingenata hrane s kopna, a u rujnu 1917. g. hvarska općina je otvorila tzv. ratnu kuhinju (u lokalnom govoru *kužina ekonomika*) za prehranu siromašnih građana.¹²

Vremenom, u selima hvarske općine stanje je zbog udaljenosti od najbližeg liječnika i izoliranosti bilo mnogo gore. Početkom ožujka 1918. g. župnik Velog Grablja don Vice Bojanić piše: *Budući je u ovom mjestu velika nevolja i oskudica, usuđuje se potpisani da (...) podastre imenik siromaha koji sa nijedne strane ne primaju pomoći i koji se nalaze u skrajnjoj bijedi. Većina je od ovih u takvom stanju, da nemaju sredstava da kupe niti ono što im aprovizacija daje, već moraju da prose i moljakaju od kuće do kuće. Zato se moli najponiznije, da bi ih se po mogućnosti čim prije i što izdašnije pomoglo - i tako ih jedino spasiti od stradanja i propasti.*¹³

Zbilja, u redovnom mjesečnom izvještaju koji je 1. travnja hvarskoj općini uputio velograbaljski *martvozorac* Mikula Tudor, u razdoblju 1. - 31. ožujka od devet prijavljenih smrti dvije su bile „od gloda“, obje osobe bile su starije od pedeset godina.¹⁴

Sačuvani dopisi iz toga razdoblja - uglavnom iz sela hvarske općine - vrlo često postaju vapaji u pomoć zbog nedostatka muške snage i pomoći, nedostatka novčanih sredstava i osnovnih namirnica. Iz dopisa se vidi i da je urod loze tzv. amerikanice, koja je nacjepljivanjem na stare autohtone sorte trebala postati otpornija na filokseru i slične bolesti, uvelike podbacio.

Problem opskrbe osnovnim sredstvima za život, pogotovo tzv. krušnom hranom (brašno, žitarice i sl.) produžio se i na posljednju godinu rata. Brzobjavi i izvještaji iz Fonda općine Hvar gotovo cijele te godine pokazuju veliku brigu zbog nedostatka krušne hrane, nepovoljne raspodjele, otežanih uvjeta transporta i nabave. O tome također svjedoči panični dopis koji je Lučkoj kapetaniji krajem svibnja 1918. uputio načelnik Novak: *Pošto u ovoj općini ovog mjeseca nije prispio kontigent krušne hrane, pučanstvo skapa od gladi, bilo bi uputno obratiti se brzobjavno C.K. Lučkom Poglavarstvu u Splitu, da bi dopustilo u opće svim ribarima vojga još večeras započeti sardelarnim ribanjem mjesto u sutra u večer.*¹⁵

---

¹² FOH, 275; kuhinja je bila otvorena u prizemlju kuće vl. Vučetić-Uršula na pjaceti Duha Svetega u predjelu Groda.

¹³ FOH, 275.

¹⁴ Isto.

¹⁵ FOH, 276. Dopis br. 937, 28. svibnja 1918.

Navedena nepovoljna situacija postala je plodno tlo za razvoj i širenje bolesti, što je Hvar osjetio u ljetnim mjesecima 1918. g.

Srpanj i kolovoz 1918.: dizenterija

Dizenterija (ostali nazivi: srdobolja, griža) bolest je karakteristična za toplija razdoblja. Poznata je još od antike, kada je zapaženo da se pojavljuje epidemijski, uglavnom ljeti. Gotovo stalno prati ratna stanja i zbivanja, kao i ostale društvene i prirodne neredovite prilike, poput potresa, poplava, ali i revolucija i nerodne godine. Tek je u 19. stoljeću ustanovljena etiologija ove bolesti. Riječ je o stanju s grčevitim bolovima u trbuhu i čestim sluzavo-krvavim stolicama uz bolne napone. Uzrokuju je u prvom redu bakterije (vrste *Shigella*) koje stvaraju upalne promjene na debelomu crijevu s pojavom krvarenja.¹⁶

Priprema i suočavanje s potencijalnim širenjem zaraze ne samo srdobolje, već i svih zaraznih (rječnikom toga doba: kužnih) bolesti u hvarskoj općini započela je paralelno s objavom rata. Dopis općinskom upraviteljstvu datiran 17. listopada 1914. skreće pozornost na oboljenja od srdobolje među ranjenicima i bolesnicima. Strogo propisuje izbjegavanje svakog kontakta, te poziva na istraživanje eventualnih slučajeva zaraze. No dozvoljeno je ponuditi oboljele ledenom ili vrućom vodom, kavom, čajem ili juhom uz liječnički nadzor. Također dopis preporučuje raskuživati korišteno posuđe iskuhavanjem u sodnoj otopini. Dakle, dizenterija nije bila nepoznata bolest. Međutim, zahvaljujući nedisciplini i učestalom kršenju propisanih mjera, možemo doznati više o tijeku bolesti.

Hvarskoj općini je krajem srpnja 1917. g. poslan dopis o oboljelom vojniku iz Brusja koji *boluje od griže* i na vratima njegove kuće prilijepljena je tablica o kužnoj bolesti. Krajem rujna 1917. kotarski poglavar pismeno se obratio općinskom upraviteljstvu u Hvaru zbog nepovoljne situacije u Brusju: *Postoje slučajevi kužne bolesti te se ne oslužuju propisane zdravstvene mjere (...) U kući oboljelog (ime namjerno izostavljeno) se miješaju, a glavar sela koji je tu dužan nadzirati ni najmanje ne brine. Slučaj je prijavljen općini.*

Odgovor općine nije izostao. Načelnik Filip Novak - Batina sredinom listopada uputio je brzojav glavarima sela hvarske općine, Brusju, Velom i Malom Grablju: *Po zadnji put vas opominjem da odmah prijavite sve slučajeve kužne bolesti ovoj općini te kad se koji slučaj objavi dadete odmah odstraniti obće saopćenje sa bolestnikom i ukućanima bolestnika, da djeca i obitelji ute kuće ne pohađaju škole,*

¹⁶ Dizenterija, *Medicinska enciklopedija* 2, D-GLU, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1965., 202-203.

*crkve i.t.d. te napokon da svaka kuća bude providjena svima sredstvima raskuženja za pranje ruka, rublja i ismetina te na svaka vrata bude označeno na vidljivu tabla (kužna bolest). U slučaju da se koja obitelj nebi pokorila Vašoj naredbi dužni ste je odmah prijaviti. Prepis ove odluke priopćeno je političkoj vlasti.*¹⁷

Ista stvar se ponovila pola godine kasnije. U ožujku 1918. načelnik Novak-Batina, revoltiran što ga je kotarski liječnik Šime Ljubić upozorio na drugog oboljelog vojnika iz Brusja, piše glavaru sela: *Treba na vrata kuće postaviti tablicu „kužna bolest“: Više puta ste bili opomenuti da u slučaju kužnih bolesti imate strogo paziti, postaviti tablice i odstraniti saopćenje sa bolesnikom.* Pošto u ovom slučaju glavar nije izvršio dužnost, načelnik ga je prozvao odgovornim za sve posljedice koje bi eventualno moglo prouzročiti širenje bolesti.

U slučaju dizenterije primjećuje se nedostatak osnovnih prehrambenih artikala i u lipnju, o čemu krajem mjeseca izvještava *Novo doba* (Sistematsko prikraćivanje Dalmacije u hrani, 23. lipnja).

Šest dana kasnije, 28. lipnja, pojavljuju se prvi slučajevi dizenterije i u gradu Hvaru, kada općina poziva na prijavu svakog oboljelog ili sumnje na zarazu, po cijeni novčane ili zatvorske kazne ako se tko ogluši na poziv. Početkom srpnja prijavljeno je šest oboljelih i određeno je postavljanje tablice s natpisom „kužna bolest“ uz vrata. Već sljedeći dan, 3. srpnja zabilježeno je šest novih slučajeva, a 4. srpnja osam iz Brusja i Velog Grablja, uz tri nova oboljela u Hvaru. Zaraza je buknila u predjelu Groda, o čemu svjedoči dopis CK namjesništvenog savjetnika općinskom načelniku datiran 10. srpnja 1918., s oznakom VEOMA PREŠNO: ... *odma dadete temeljito, strogo očistiti i klakom dobro raskužiti volat Leporin,*¹⁸ *gdje se dosad već pojavilo 4 slučajeve srdobolje, a još uvijek ondje mnogo nečistoće i smrada.* Načelnik je također ovlastio liječnika dr. Gustava Nagyja neka kontrolira pridržavaju li se oboljeli propisane izolacije i izvidi svaku sumnju na oboljele, što se u nekoliko navrata pokazalo lažnom uzbunom. Srdobolja je potaknula vijećnike na održavanje sjednice o suočavanju sa zarazom. Zapisnik sjednice nije sačuvan ili zasada nije pronađen, no istoga dana donesena je odluka o žurnom čišćenju *smeca, izmetina i gomile kamenja ispod kojih se skriva smrad.* Odlučeno je očistiti sve javne putove raskuženim klakom. Zaposlena su četiri pometaća koje je pratio nadležni komunalni redar i nadzirao radove.

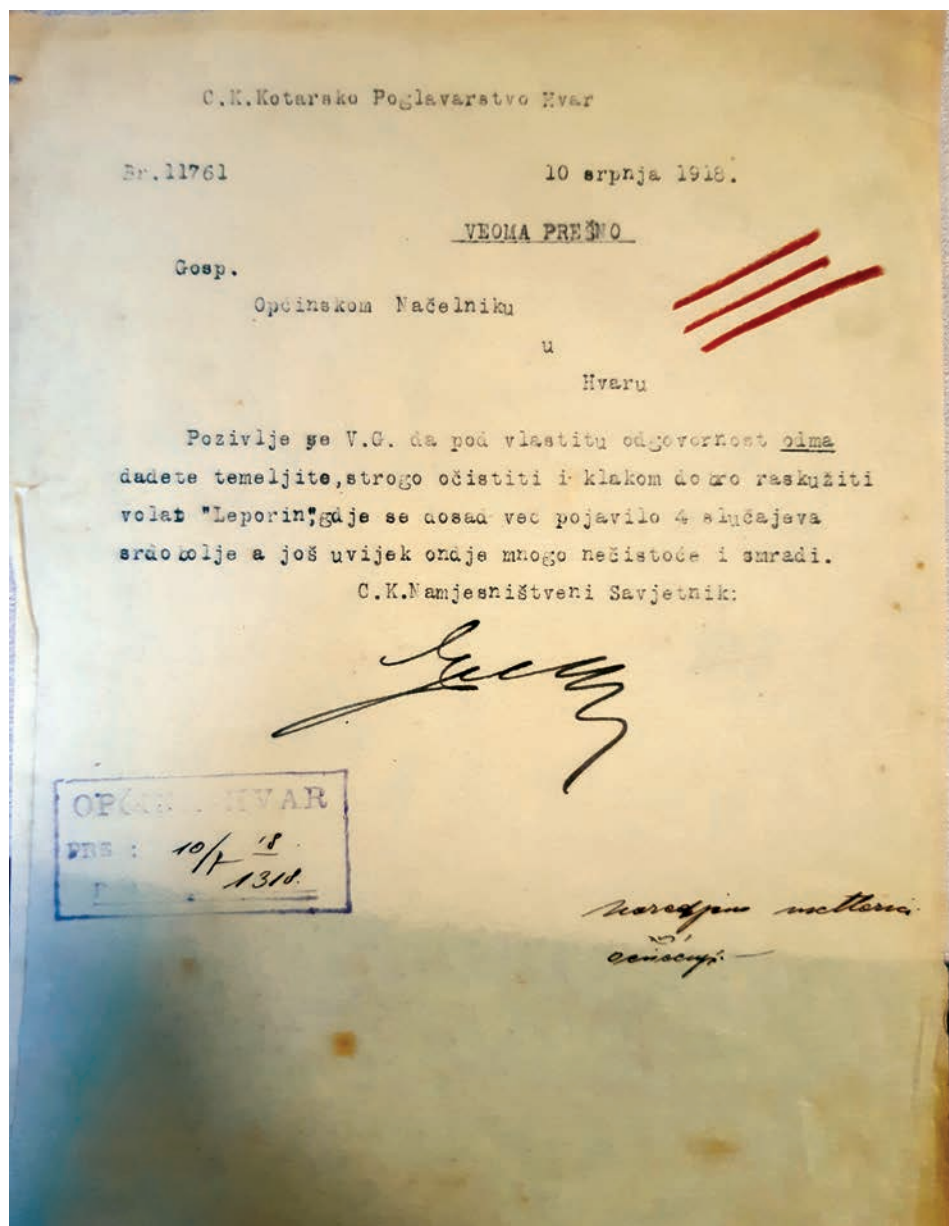
Srdobolja uzima prve žrtve. Među njima je bio Aleksandar - Šandor Bosiljevac, orguljaš i kapelnik rodom iz Karlovca koji se 1900. g. nastanio u gradu, te

---

¹⁷ FOH, 276, 1918., dopis br. 1825., datiran 13. listopada 1917.

¹⁸ Natkriveni ulični prolaz između južnog gradskog zida i palače Užižić.

Odluka o hitnom čišćenju volta Leporin u predjelu Groda radi suzbijanja dizenterije (grize).
10. srpnja 1918., FOH

voditelj gradskog pjevačko-tamburaškog orkestra Hektorović. U Hvaru se i danas izvode njegove dvije skladbe: *Kog vidiste pastiri*, tijekom božićnih blagdana i *Slavom si i čašću*, o slavlju zaštitnika župe i biskupije sv. Stjepana I. U vrijeme bolesti bio je udovac i time samohrani otac sina jedinca Drage (1894.-1935.), koji je tada bio svećenički kandidat.¹⁹

Smrt Aleksandra - Šandora Bosiljevca zabilježio je i Petar Novak Sisica u svojim memoarskim zapisima, posebno činjenicu što je Bosiljevac, iako ugledan građanin i otac svećeničkog kandidata, živio u krajnjem siromaštvu i vrlo skromnim uvjetima. Navodi pritom bizarnu priču:

Aleksandar Šandor Bosiljevac, preuzeto iz: *Hrvatski biografski leksikon* sv. 2, Zagreb, 1989., 183.

U vezi oskudnog življenja Bosiljevčeva ističem ovu priču. Stanovao je u kući gdje sada stanuje Marija Bodlović pok. Mate.²⁰ Kuća stara, a njegov je namještaj bio još stariji, oskudan kao i njegovo življenje. Za vrijeme I. rata pećarici Danici Novak-Mulac, njegovoj susjedi, nestala je jedna kokoš. Danica ju je tražila, ali nje nema pa nema. Nakon godine dana, kad je Bosiljevac umro od spomenute zarazne bolesti desinterije, prvi koji su ušli u njegovu kuću našli su jednu živu kokoš. Naravno, susjedi su ustanovili da je to ona kokoš koja je nestala teti Danici. Pokojnik ju je držao u kući i po koje jaje koje je ova kokoš snijela bila je skoro glavna hrana siromašnom Bosiljevcu u to vrijeme. Navedeno izgleda nevjerojatno, ali

mi Nuncijata (Anuncijata Karković, šogorica, op.p.) tvrdi da je istinito.²¹

Hvar je osim Bosiljevčeve smrti tjedan kasnije potresao i nagli odlazak sedamnaestogodišnjeg gimnazijalca Ante Maroevića, po majci Hvaranina (bila je iz

¹⁹ Drago Bosiljevac bio je poznat kao misionar u Južnoj Americi, o čemu je napisao niz tekstova. Usp. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8914>. Pokopan je na južnom, tzv. zemljanom dijelu hvarskog groblja, gdje mu se nalazi i bista.

²⁰ U razgovoru s rođakinjom spomenute, Marijom Pavlović r. Bodlović, doznala sam da su Mariju Bodlović pok. Mate zvali Uša i živjela je „blizu Trupetovih kuće“, što odgovara sadašnjoj Ulici Marije Maričić u predjelu Groda. Prema razgovoru sa starijim mještanima, kuća i dvorište Danice Novak-Mulac nalazi se u obližnjoj Ulici Frane Primija.

²¹ Novak Sisica, *Od kolijevke*, 16.

obitelji Bučić), sa prebivalištem u Dubrovniku. Prijatelji su u žalosti sastavili i prigodnu pjesmu:

Neprežaljenom drugu, uzor-djaku
Antunu Maroeviću
Učeniku VII. razr. gimnazije
Preminulom u pupoljku svoje mladosti
U 17. godini života

Ko posmjeh zore rumene, plave
Što suncu pute srebrene zlati
Tako se i tebi smijala mati
Čaru mladosti i sreće prave

Kao ružmarin modri, zeleni
Na Pelegrinu na pogled moru
Cvao si, Ante, družo ljubljani
U raju svomu - majčinu dvoru

Tvoji te družo voljeli silno
I sve što živi u gradu Hvaru:
Svak te je gledao rado i milo
Ko ikonu lijepu na oltaru

A sada jao! Što se to zbilo?
Kuda: zar hoćeš u zemlju hladnu?
Komu ostavljaš oca i majku?
Zar ti je tvrdo mamino krilo?

Oj zbogom dragi, oj zbogom družo,
Zelenih nada - nescvalo cvijeće:
Tvojeg su žića svenule ruže,
Al spomen na te uvenut ne će.

U Hvaru, dne 15. srpnja 1918.
Rascviljeni hvarski srednjoškolci²²

U srpnju je oboljelo više od pedeset osoba na području hvarske općine, te je krajem mjeseca čak raspisan natječaj za općinskog liječnika kako bi stanovništvo

---

²² Original pjesme nalazi se u FOH, 275, 1918., br. 1-1169.

danomice moglo imati liječničku pomoć, obzirom da je većina liječnika u snazi bila na frontu. Poglavarstvo je odgovorilo da nema potrebe jer imaju vrijednog liječnika u osobi sada umirovljenog Gustava Nagyja. U kolovozu vlast učestalo poziva na prijavljivanje oboljelih, a krajem mjeseca žandarmerija naređuje dr. Nagyju raskušivanje, tj. dezinficiranje šesnaest osoba koji moraju otputovati u vojničke bolnice te je to dužan prijaviti općini, obzirom da moraju otputovati prvim parobrodom koji bude sposoban za prijevoz.

Prometna izoliranost Dalmacije, tako i nedostatna opskrba osnovnim namirnicama poput krušne hrane, što je posebno bilo izraženo od 1917. g., uz loše životne i higijenske uvjete pridonijeli su širenju dizenterije i povećanom smrtnom ishodu. U Hvaru je preminulo osmero ljudi, sedam muškaraca i jedna žena.

Novo doba piše o žalosnom stanju prehrane u Hvaru²³ i o rekviziciji parobroda Sebenico,²⁴ koji je prevezio hranu na otoke pa je zbog toga upućen dopis ministarstvu rata. Većina novinskih napisa iz srpnja i kolovoza 1918. usmjerena je protiv kotarskog poglavara Županovića koji obmanjuje narod tvrdnjama da je stanje s prehranom dobro, dok u stvarnosti nije tako. U ciničnom tonu o njemu, a i o stanju u Hvaru piše *Narodni list* u izdanju krajem srpnja.²⁵ U tom kontekstu zanimljivi su primjeri cenzure i autocenzure u tadašnjem tisku, odnosno ostavljaju praznog prostora, bjelina na papiru, što je bilo često tijekom Prvog svjetskog rata u domaćim i stranim novinama. *Novo doba* 7. kolovoza u tekstu „Hvarske

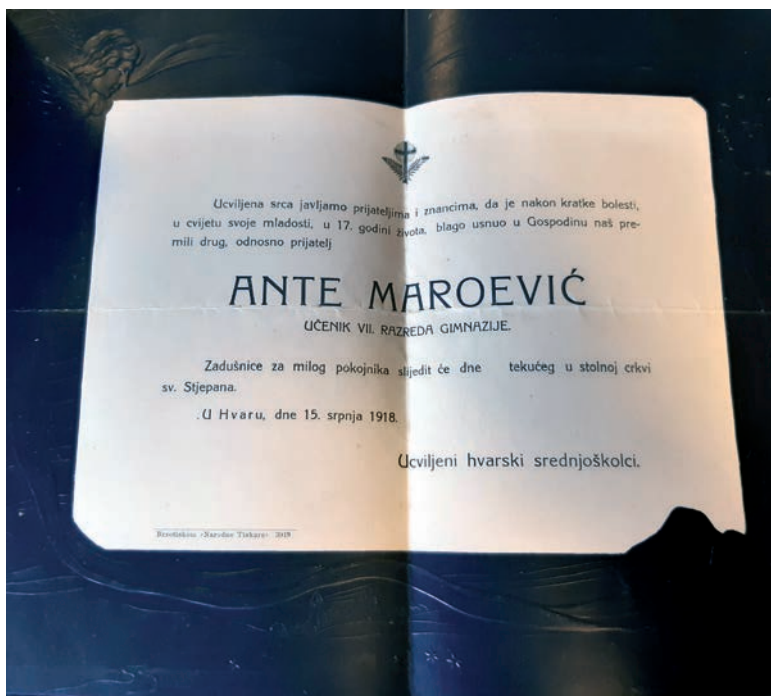
---

²³ Ne stoji dobro prehrana, *Novo doba* 28. 7. 1918.

²⁴ *Novo doba* 28. 7. 1918.

²⁵ U Hvaru hara griža (srdobolja), kojoj, kako bahornice kažu, dobar uztuk slana srdjela s kapulom. Na - tko bi to vjerovao? U Hvaru nema danas niti jedne slane srdjele na prodaju, za liek. Lanjske su pošle „kud za vazda se gre“, a ljetošnje će za njima, čim postanu jestive. Tantalove muke, zar ne? Za grižu su dobri i riži, i tih ima na Hvaru, ali njih se čuva za slučaj da bi nas pohodila kolera. Ne smeta to, što kad dodje kolera neće biti nas; ostat će riži, pa tko bude živ i zdrav, jest će ih! Bilo je i ulja, koje je također dobro proti griž, ali „de mortus nil, nisi bene.“ Za grižu je dobro i ulje od ričina, a toga ima Tonči, farmacista. Ovdje se međjutim vieća i iztražuje povod bolesti, te se poduzimlju proti njoj sve moguće i nemoguće profilaktične mjere, ali mnijenja se razilaze, jer mi moramo imitirati parlamenat. Neki se tuže na slabu hranu i nikakvu začinu, a neki t.j. manjina, koja težinom predstavlja većinu, da je to do nečistoće. Bit će da, donekle i obćenito govoreć, imaju pravo i jedni i drugi, nu što se tiče nečistoće, ovdje bi mogla dolaziti tek u obzir nečistoća saviesti, jer su dva u obzir dolazeća zahoda bila hvalevriednom pospjesnošću očišćena. S te je strane sve u redu samo manika još da se nastavi i razaslje odnosno izvješće za novine. Hrana je u kotaru relativno obilata i dobre vrsti. Narod, istina, dobiva kukuruza, ali to ga čisti. U ostalom, pogovara se da će, kad nastupi kritični momenat, doći do sama spontanog podavanja individualnog prelička, ovaj put odozgor, kojemu će dati primjer naš poglaviti gospodin poglavar Giuppanovich. Narod za to reć unapried blagoslivlje ovog providencialnog čovjeka. Slava mu! - *Hrvatski list*, 29. srpnja 1918., br. 38, 3.

prilike“ ostavlja dvije bjeline: razvidno je da je riječ o lošem stanju prehrane i okrivljavanju kotarskog poglavara što nije učinio ništa *da zaguši grižu, koja je harala i hara na Hvaru baš radi slabe i nikakve hrane*. Optužuju ga što je rižu namijenjenu oboljelima od griže podijelio zdravim ljudima i što je dopustio kotarskom liječniku odlazak u Split u danima kada je bolest najviše harala pa je tako na dva dana grad ostao bez liječnika. Također navodi bijes mještana Brusja i Grablja, no čitatelju ostaje nejasno zbog čega jer slijedi bjelina, odnosno cenzurirani dio teksta. U gradu Hvaru je izbijanje dizenterije izazvalo pojačani strah i paniku, barem što se vlasti tiče, no situacija u selima hvarske općine bila je mnogo gora. Donekle uvid u ozbiljnost stanja donosi potresan izvještaj dr. Gustava Nagyja upućen Općini, datiran sredinom srpnja, koji govori o bolesti koja se raširila među djecom u sat i pol hoda udaljenom Malome Grablju.²⁶

Osmrtnica učenika Antuna Maroevića preminulog od dizenterije, FOH

²⁶ *Isti dan iza podne pošao sam u Malom Grablju u svrhu da konstatiram bolest koja se pojavila među djecom. U prvoj kući koju sam obišao našao sam jedno djetе mrtvo od malo mjeseca. Po izjavu ukućana odnosno mrtvacа, proizlazi da je isti umro od druge bolesti koja da se pojavila na bolesti grla. Druga djeca imali su upalu grla (angina catarrhalis), a to tri svako djetе u pojedinoj kući od kojih troje dvoje već idu na bolje.* - FOH, 276, dopis br. 1355, nadnevak 12. srpnja 1918.

Krajem srpnja Brušanin prezimena Tudor piše općinskom upraviteljstvu da je nabavio 400 kg vapna za raskuživanje mjesta. Također Kotarsko upraviteljstvo piše da se bolesni od srdobolje moraju liječiti polivalentnim serumom.

Strah, panika i pojačani oprez zbog dizenterije potrajali su sve do kraja kolovoza, iako tada nije više bilo zabilježenih smrtnih slučajeva. Daljnja prometna izoliranost Dalmacije i otoka, loše stanje prehrane, iščekivanje povratka vojnika sa fronta i političke promjene koje će uslijediti zamaglit će dolazak puno teže, opasnije i nepredvidive bolesti - španjolske gripe.

Preminuli od dizenterije (srdobolje, griže):

1. Ante Bodlović, poljodjelac r. 1861., umro 1. srpnja
2. Aleksandar Šandor Bosiljevac, učitelj glazbe r. 1860., umro 8. srpnja
3. Ante Maroević, gimnazijalac r. 1902., umro 15. srpnja
4. Kate Kovačević, poljodjelka r. 1887., umrla 15. srpnja
5. Lauro Machiedo, učitelj u mirovini r. 1851., umro 24. srpnja
6. Ivan Sambuk, činovnik r. 1885., umro 1. kolovoza
7. Nikola Natalić vulgo Nadalini, poljodjelac r. 1869., umro 1. kolovoza²⁷
8. Dinko Gazzari, učitelj r. 1865., umro 3. kolovoza

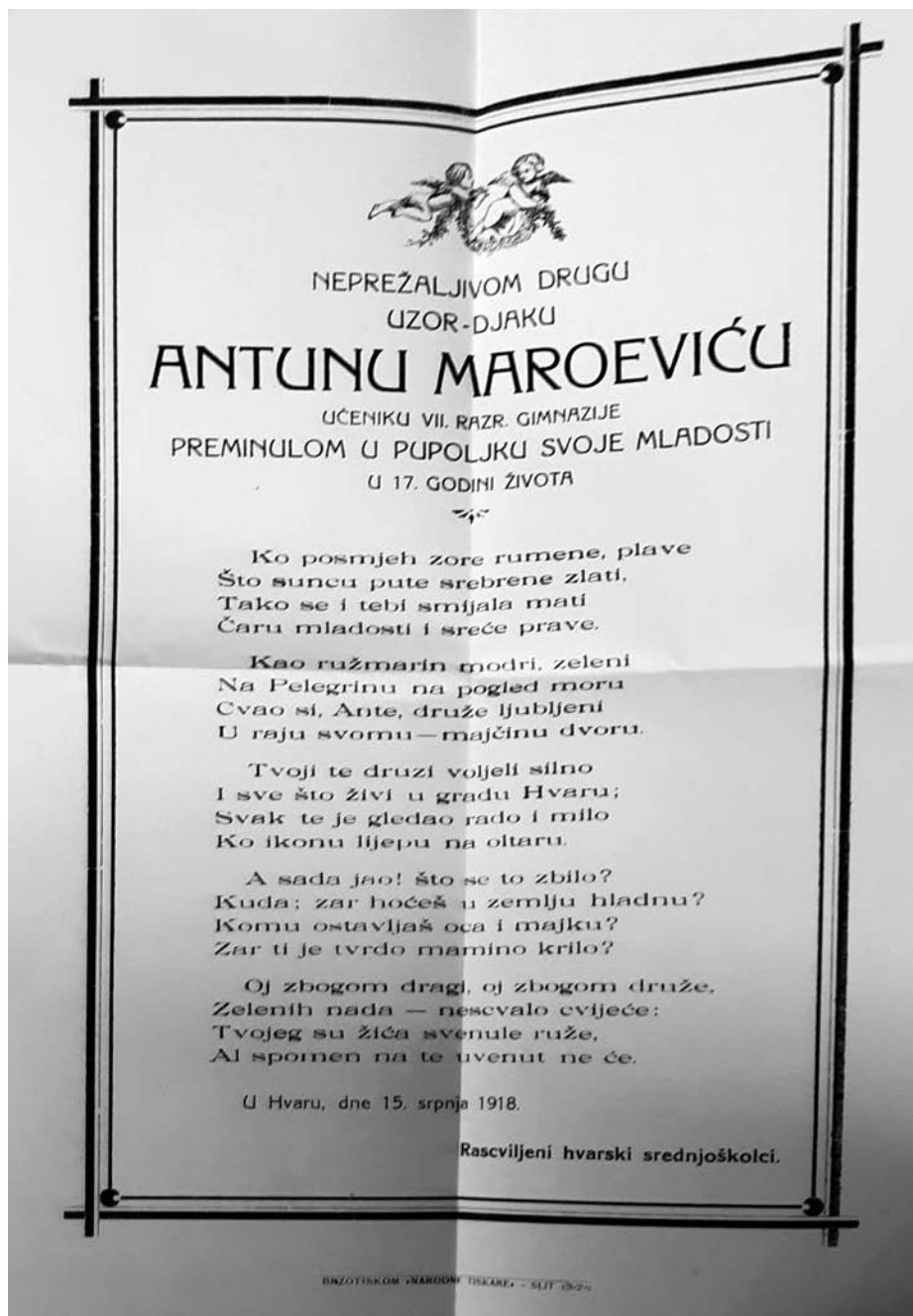
Listopad 1918. - siječanj 1919.: španjolska gripa

Na posljednjoj, četvrtoj stranici izdanja splitskih novina *Novo doba* 14. lipnja 1918. prvi put se pojavljuje tekst o dotada nepoznatoj bolesti, nazvanoj španjolska bolest ili španjolska hunjavica. Ta vijest je posljednja na posljednjoj stranici, otisnuta tankim sitnim slovima. Gotovo mjesec dana kasnije iste novine javljaju o španjolskoj hunjavici u Splitu koja se najprije pojavila među ratnim zarobljenicima, te navodi simptome poput visoke temperature, boli u kostima i umora. Ističu njezinu zaraznost, ali i da se nakon četvrtog dana vrućica smanji ili potpuno nestane.²⁸ Ono što će se kasnije pokazati kao prvi val španjolske gripe nije izazvalo paniku ni strah. Iako se širila relativno brzo, pogotovo zbog ratnih zarobljenika i vojnika, prvi val u ljeto ostao je zabilježen kao relativno mirna bolest.

---

²⁷ Potresna je sudbina u ranu jesen 1918. zadesila ovu obitelj. Nikolina supruga Lucija rođ. Maričić (1876.) umrla je 15. rujna od babinje groznice, a tjedan dana kasnije umro je njihov sin Nikola, star tek desetak dana. Njihovog starijeg sina Josipa, rođenog 1916., nakon smrti roditelja posvojila je i odgojila majčina polusestra istog imena Lucija (imale su istog oca, Josipa Maričića), udana Kuzmanić (1865.-1953.), koja je imala već četrnaestero vlastite djece. Zbog vrlo zanimljivog života i rada na otoku Sveti Klement (Škoju) i spretnosti u ribarenju, u Hvaru je poznata po nadimku Morska vučica.

²⁸ *Novo doba* br. 33., 12. srpnja 1918., 3.

Epitaf sastavljen povodom smrti učenika Antuna Maroevića, FOH

U jedan sat u noći 4. listopada 1918. u Dubovici umire mornar i težak Luka Hure-Dule, star 29 godina, uz opasku *improvisa morte* u matici umrlih - iznenadnom smrću bez svetih sakramenata. Mrtvačka razglednica ili smrtovnica koju je potpisao liječnik Gustav Nagy uz uzrok smrti navodi upala pluća s upitnikom u zagradama. Upravo taj upitnik daje nam naslutiti da se stari iskusni liječnik prvi put susreo s nečim što je odudaralo od uobičajene slike smrti uzrokovane upalom pluća. Tek dvadeset dva dana kasnije, 26. listopada, nova neobična bolest prvi je put dobila službeni naziv. Umrla je osamnaestogodišnja Magdalena Raimondo, a kao uzrok smrti dr. Nagy, kojemu je ponovno dopao taj mučni zadatak, naveo je *febris spagnuola subreg. pneumonia*.

Dan kasnije, 27. listopada nova bolest ponovno posjećuje uplakanu obitelj Hure-Dule. Umrla je Lukina šestogodišnja sestra Margarita - Marica, a kao uzrok smrti naveden je kapilarni bronhitis.

Prva vijest o pojavi španjolske bolesti dopis je Kotarskom poglavarstvu u Hvaru, upućen 16. listopada 1918. godine. U početku je općinska vlast postupala s novom pošasti kao s dizenterijom koja je poharala grad niti tri mjeseca ranije. U brzojavu odaslanom svim općinskim upraviteljstvima u kotaru spomenuti su slični uvjeti koji pogoduju širenju zaraze: *...osobito su zaražene one kuće gdje je manjkava kanalizacija /odstranjenje nečisti/ pa okolice smetišta, težačke kuće, gjubrišta*. Zbog toga je općina bila dužna pobrinuti se za javnu čistoću u ulicama, kanalizaciji i u javnim nužnicima, te su liječnici bili dužni prijaviti svakoga tjedna ukupni broj novih slučajeva zaraze španjolskom gripom, i broj izliječenih i broj umrlih.²⁹ Obzirom da se bližio kraj rata i Monarhija je bila pred raspadom, uz spomenutu prometnu nepovezanost i onemogućen normalan tijek vijesti, većina kotara u Hrvatskoj nikada nije uspjela sastaviti i poslati izvještaje o oboljelima i umrlima, u čemu ni Hvar nije iznimka. Četiri dana kasnije, 20. listopada zbog širenja pošasti ograničeno je izdavanje propusnica za Split i Kotarsko poglavarstvo postaje zaduženo da što više ograniči mogućnost putovanja. Krajem listopada Općina se ponovno oglašava. Dopis datiran 28. listopada zabranjuje izlaganje mrtvih od španjolske hunjavice i pohod istih, tj. odlazak na velju, odnosno bdijenje uz mrtvački odar, što je običaj na našim prostorima. *Ovima ćete dapače do što skorijeg ukopa omotati bar glavu*, zaključuje dopis.

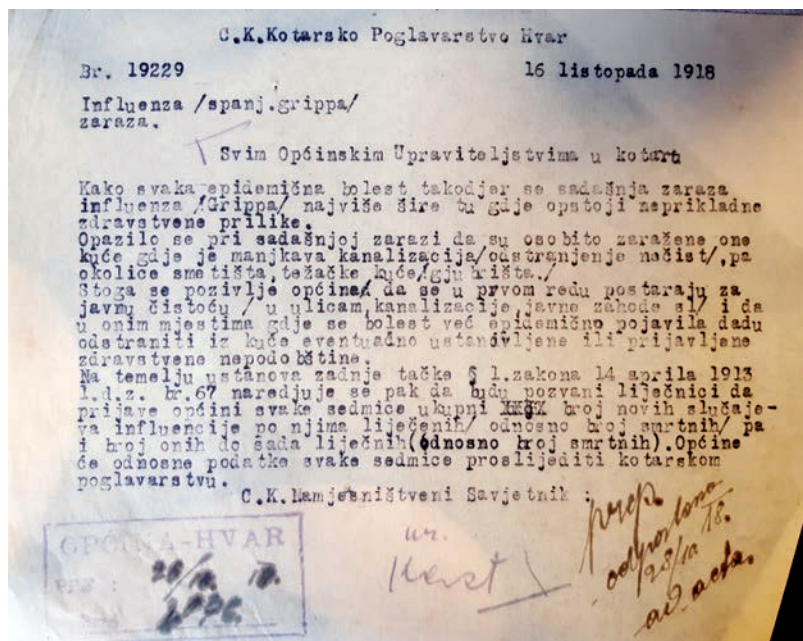
No iz sačuvanih spisa, posebno smrtnih listova, vidljivo je da čak i iskusni liječnici nisu znali s kakvom se bolešću moraju suočiti. Španjolska gripa bolest je s mnogo lica. Započinjala je kao i svaka gripa, glavoboljom, povišenom tje-

---

²⁹ FOH, 276, dopis br.19229, 16. listopada 1918.

Obavijest o širenju španjolske gripe, 14. listopada 1918., FOH

lesnom temperaturom i groznicom, konstantnim suhim kašljem, no ono što je odudaralo od uobičajene kliničke slike bili su simptomi poput krvarenja iz nosa, ušiju i usta bolesnika kada im je glava bila polegnuta, pojava dijareje, potkožni emfizemi - zračni džepići nakupljeni ispod površine kože koji su se širili cijelim tijelom i cijanoza, modra obojanost kože izazvana nedovoljnom količinom kisika u plućima. Upravo ta raznolikost simptoma i komplikacija u znatnoj je mjeri otežala dijagnosticiranje ove bolesti, pa time i uzroke smrti.

Petar Novak Sisica osvrće se na španjolsku gripu u svojim zapisima. U dane naj snažnije epidemije vratio se s talijanskog fronta. Obzirom da je sjećanja zapisivao 1970-ih, dakle više od pola stoljeća nakon završetka rata, nije neobično da su mu se pobrkali datumi. Primjerice, smrt Marije (Marice) Avelini i uplovljavanje talijanske torpiljarke koja je označila početak gotovo trogodišnje okupacije smješta u isti dan, iako je nesretna djevojka preminula 6. studenog, a torpiljarka je stigla šest dana kasnije. Unatoč tome, njegov zapis donosi jezovitu, gotovo filmsku atmosferu dana njegovog povratka u grad i stanja koje je zatekao:

Po dolasku u Stari Grad, grupa Hvarana (...) pješke preko Velog i Malog Grablja putovala za Hvar, gdje smo došli ujutro iza 6 sati. Od ove grupe Hvarana većina je bila iz hvarske strane sv. Mikule. (...) Od dolaska kući, odnosno od toga dana oko 8 sati

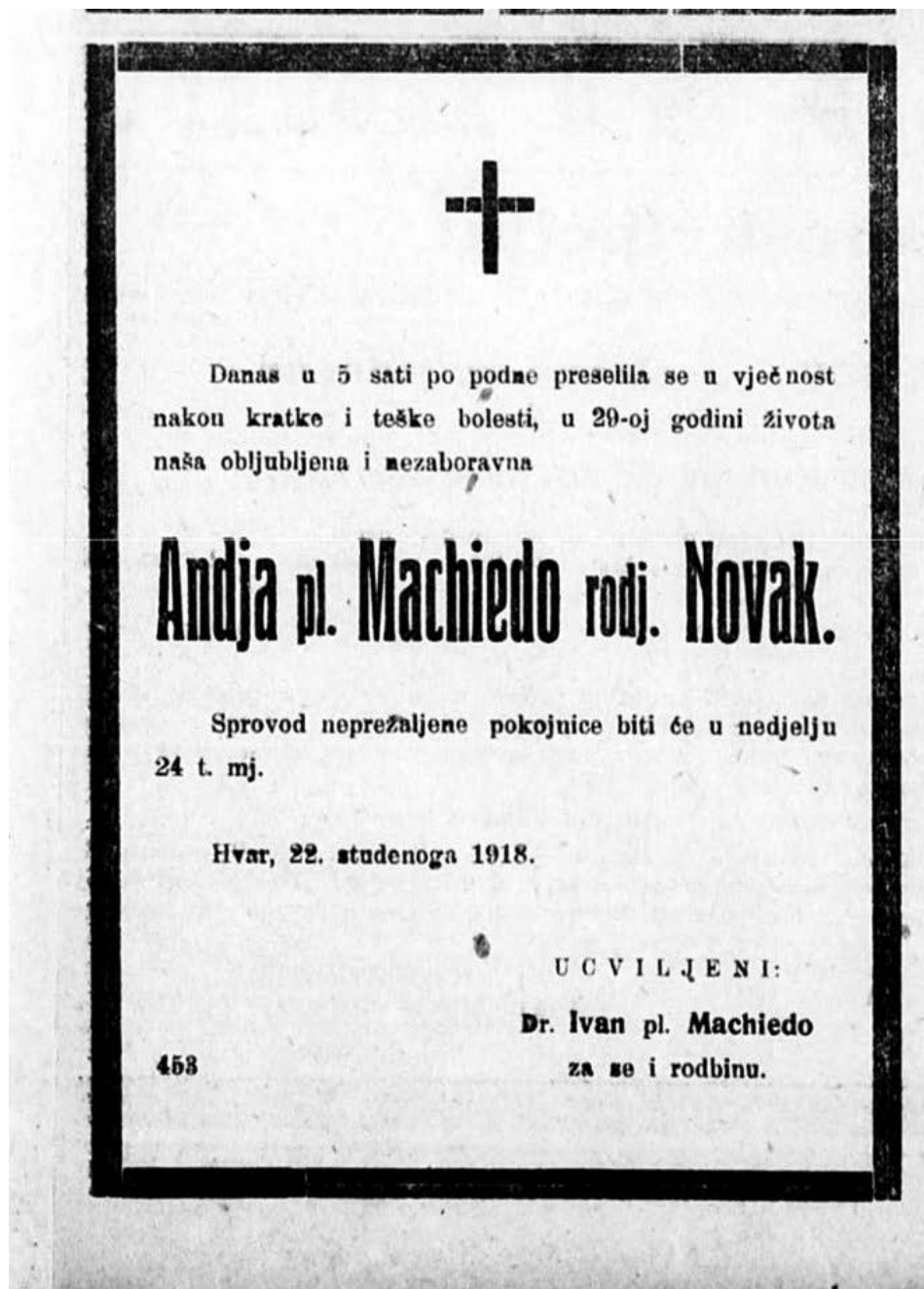
kada je došla talijanska torpiljarka s vojskom i okupirala nas (...), imam istaknuti da pri dolasku u Hvar kad smo prošli ulicom Balarketovih, a s nama je bio Sibe i Ive Lajko da smo u polusvietlu jutarnje zore vidjeli da s ulice Avelini dolazi neki čovjek i na ramenima nosio mrtvaca. Ja i moji drugovi nijesmo od toga pravili pitanje, a manje govorili, osim što se na kantunu ulice Viškinovih i Lajkotovih pozdravili i ja prosljedio kući. Na tom putu do kuće došlo mi je u pamet da mrtvo tijelo koje je onaj nosio izgleda tijelo Marice Avelini. To je i bilo, a istog dana sam saznao da je umrla od griže (na drugom mjestu navodi od gripe, op.p.) koja je tada harala po Hvaru. Ova je za tada teška bolest mnoge Hvarane odnijela u smrt prije vremena. Kako je griža kužna bolest to se nije mrtvac sprovodio, nego bi ga po noći odnijeli i pokopali u donji dio groblja u zemlju. Istog dana sam saznao da je bila pk Marica i da ju je nosio sam brat, kasnije dr. Avelini.³⁰

Sudeći prema zapisima u grobnim knjigama, čini se da umrle od španjolske gripe nisu ukapali na posebnom dijelu groblja, iako je protokol za zarazne (kužne) bolesti bio poznat: pogreb bez ljudi, po točno određenim kriterijima raskuživanja i u „gluho“ doba, rano ujutro ili u večernjim satima. Ne postoji nijedan upis u toj rubrici za 1918. godinu. Razumno je zapitati se je li moguće doznati točan broj umrlih od španjolske gripe i je li moguće znati da su umrli upravo od te bolesti. Na prvi pogled, u dostupnim izvorima za Hvar (matica umrlih, smrtovnice) španjolska gripa ili influenza navedena je kao uzrok smrti za pet osoba od listopada 1918. do ožujka 1919., kada se najčešće određuje najснаžniji val epidemije na razini cijele Hrvatske, no to ne znači konačan broj. Također je velika raznolikost u nazivu bolesti čak i na tom uzorku od samo pet osoba (*febris spagnuola subreg. pneumonia, influenza, febris hyspanica, upala pluća izazvana influencom*). Za potrebe ovog rada uzela sam u obzir nekoliko kriterija po kojima zaključujem da je ukupno petnaest osoba preminulo od španjolske gripe. Samo u studenom 1918. umrlo je osamnaest osoba, najveći broj od 94 umrlih te godine,³¹ od čega su uzroci smrti većini povezani s oštećenjem pluća. Najrazvidniji element pandemije bila je komplikacija respiratornih organa, tzv. fulminantna gripozna pneumonija, nastala udruženjem virusa influence i stafilokokne bakterije koja je u kratkom roku razarala pluća i dovodila zaražene do strašne boli.³² Drugi kriterij po kojem je moguće odrediti smrt od španjolske gripe je dob umrle osobe. Izvori navode da je posebnost ove epidemije bila što je najčešće napadala ljude u naponu snage,

³⁰ Novak Sisica, *Od kolijevke*, 47.

³¹ Za usporedbu 1919. umrle su 52 osobe, a 1920. 42. Godine 1918. rođeno je 28 djece, od kojih 12 nije doživjelo odraslu dob. Podaci su iz Matice umrlih iz Matičnog ureda u Hvaru.

³² Nikola Anušić, *U sjeni Velikog rata - Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj*, Srednja Europa, Zagreb, 2015., 23.

Osmrtnica Andje Machiedo, objavljena u novinama Novo Doba 25. studenog 1918.

u vitalnoj životnoj dobi (20-40 godina). Za bračni par Fle-Danijelović, koji su umrli u razmaku tri dana, dvadesetosmogodišnja Antica 15. studenog od paralize srca i njezin godinu dana stariji muž Antun, koji je umro od upale moždanih opni, kao i za djevojku Franjku Tomaš sedam dana kasnije također pretpostavljam da je španjolska gripa u pitanju. Najprije zbog njihove dobi i razdoblja kada su preminuli, a drugo zbog jednog od popratnog efekta pandemije - upale mozga i živčanog sustava oboljelih, što se manifestiralo običnom dezorijentacijom, preko delirija s napadima bijesa, sve do maničnog uzbuđenja i potpune demencije.³³

U splitskim novinama *Novo doba* objavljene su osmrtnice preminulih od španjolske gripe, među kojima i tri hvarske žene, Angje Machiedo r. Novak, Marice Avelini i Marije-Marice Bracanović r. Carić. Tekst uglavnom navodi smrt *nakon kratke i teške bolesti*.

Naravno, nisu svi oboljeli od španjolske gripe bili osuđeni na smrt. Sisica spominje da je po dolasku kući uvidio da mu je cijela obitelj bila zaražena gripom, no pomalo su se oporavljali.³⁴ Još jedno svjedočanstvo uspješno preboljene gripe naveo je pokojni Zorko Maričić - Banjuš (1929.-2020.). Njegova majka preboljela je španjolsku gripu, vjerojatno se zarazivši u gužvi na putničkom brodu koji je do Splita plovio preko Sumartina zbog podmorskih mina u Splitskim vratima, pa je neko vrijeme provela u splitskoj bolnici. Dodao je kako je *imala sreće ca ni bila noseća, jer su sve koje su bile noseće umorle* (imala sreće što nije bila trudna, jer su sve koje su bile istovremeno zaražene i trudne umrle). Iz dostupnih izvora nemoguće je ustanoviti koja je od preminulih žena bila trudna u trenutku zaraze, obzirom da obdukcije nisu izvršene ili zapisi nisu sačuvani. U novinama toga vremena nije bila rijetkost vidjeti reklame za pripravke koji su obećavali ljekovitost i spas pred bolešću. Zanimljiva je priča o Juletu Kuzmaniću - Nadalinu, koji je bio dječak u vrijeme izbijanja epidemije. Njegova brojna obitelj živjela je u naselju Vloka na otoku Sveti Klement. Prema njegovom kazivanju, čuo je da je crna rotkva, samonikli gomolj nalik repi, izvrstan lijek i prevencija, te je obišao sva polja i vrtove na otoku kako bi ih prikupio i najeo se, od straha da ne oboli.³⁵

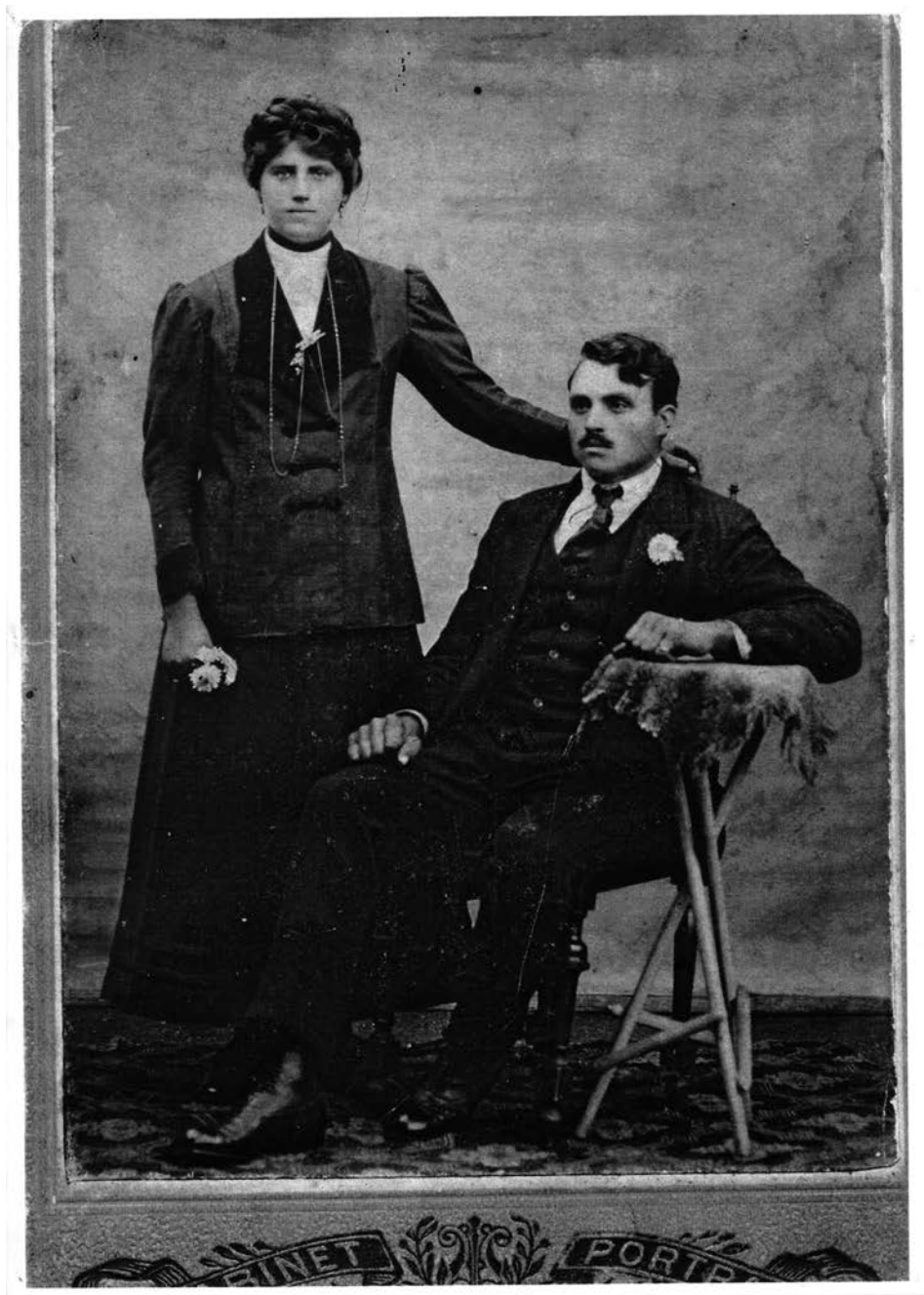
Nemoguće je utvrditi, no nije isključeno da su širenju gripe pogodovali burni događaji na državnoj razini u studenom, koji su se nužno odrazili i na malene sredine poput Hvara. Težnju k ujedinjenju s ostalim južnim Slavenima i ulazak u Državu SHS Hvarani su svečano proslavili u crkvi sv. Marka 3. studenog, uz mnoštvo ljudi, svečanih govora, razvijanje barjaka i pjesmama, o čemu je opširno izvijestilo *Novo doba*.³⁶

³³ Isto, 24.

³⁴ Novak Sisica, Od kolijevke, 47.

³⁵ Priopćio g. Prosper Maričić-Špaleta, na čemu mu iskreno zahvaljujem.

³⁶ *Novo doba* br. 160, 16. studenog 1918., 5.

Marija Carić ud. Bračanović (1893.-1918.) sa suprugom Vjekoslavom

Petar Novak Sisica se također osvrće na tu svečanost: *Kako sam stigao doma po svršetku rata 12. studenoga 1918., prema tome nijesam mogao prisustvovati proslavi održanoj 1. studenog u Hvaru i drugim mjestima povodom odijeljenja od Austrougarske monarhije prema zaključku tada Narodnog vijeća u Zagrebu. Ova proslava je počela na sv. Marak te nastavljena na Pjaci, na Standarac, kako su mi onda pričali, proslava je bila više nego veličanstvena.* Radost i zanos zbog težnji naroda već je nekoliko dana kasnije zamijenio dolazak talijanske torpiljarke Sparviero u hvarsku luku, što je označilo početak talijanske okupacije koja je potrajala do travnja 1921. g.

Na blagdan Sveta tri kralja, 6. siječnja 1919., u bolnici smještenoj u zgradi tzv. Ošpidol umro je dvadesetogodišnji talijanski vojnik Giovanni Battista Alvigi. Kao uzrok smrti u matici umrlih (zanimljivo je da mu je ime napisano u hrvatskoj inačici) navedena je influenza, a na nadgrobnom spomeniku na južnom, zemljanim dijelu hvarskog groblja uzrok je jednostavno - *malattia*.³⁷ Po upisu u matici umrlih on je bio posljednja žrtva pandemije španjolske gripe u Hvaru.

Umrli od španjolske gripe (s uzrokom smrti kako je naveden u smrtovnici):

1. Luka Hure-Dule, rođen 1889., umro 4. listopada 1918. - upala pluća (?)
2. Magdalena Raimondo, rođena 1900., umrla 26. listopada 1918. - **febris spagnola et subreg. pneumonia**
3. Margarita (Marica) Hure-Dule (sestra Luke), r. 1912., umrla 27. listopada - bronchitis capillaris
4. Marija Avelini, r. 1879., umrla 6. studenog - **influenca**
5. Kate Bodlović, rođena Bracanović, žena Matija, r. 1852., umrla 14. studenog - plućni emfizem
6. Antica Fle Danijelović rođena Barišić, r. 1890., umrla 15. studenog - paraliza srca
7. Šimun Vučetić pok. Ambroza, r. 1890., umro 15. studenog - plućni edem
8. Stjepan Bodlović, r. 1881., umro 18. studenog - emfisema pulmonarum
9. Antun Fle Danijelović (suprug Antice), r. 1889., umro 18. studenog - upala moždanih opni
10. Marija (Marica) Bracanović-Luvijetova, rođena Carić, r. 1893., umrla 20. studenog - plućni edem

³⁷ Prema popisu stradalih vojnika 1915.-1918. (Militari caduti nella guerra), sastavljenom još u doba fašizma i objavljenom na stranicama talijanskog Ministarstva obrane, naveden je i Giuseppe Alvigi, brat nesretnog Giovannija Battiste, koji je umro na Badnjak 1918. u Rimu. Kao uzrok smrti također je navedena *malattia* - vrlo vjerojatno je i njega pokosila španjolska gripa. Usp. www.difesa.it/_layouts/15/MdDEvoluzione-Layouts/Archivio/AlboOro/9/6.jpg (pregledano 26. rujna 2021.)

11. Dinko - Menego Barišić (Zoraće), r. 1897., umro 23. studenog - **febris hispanica**
12. Ivanica Vučetić, r. 1912., umrla 23. studenog - **febris hispanica**
13. Anđelka - Angja plem. Machiedo de Palilo (žena Ivana Krstitelja Machieda), rođena Novak, r. 1887., umrla 22. studenog - upala pluća
14. Franjka Tomaš, r. 1897., umrla 25. studenog - upala moždanih opna
15. Giovanni Battista Alvigi, r. 1896., umro 6. siječnja 1919.- **upala pluća izazvana influencom**

1920. g. - škarlatina (šarlah)

Šarlah (skarlatina, lokalno škarlatina) zarazna je bolest proširena uglavnom u područjima umjerene klime koja pogađa sve dobne skupine nakon navršenog 6. mjeseca života, a najviše djecu predškolske i školske dobi, odnosno djecu u dobi od 4 do 8 godina. Bolest uzrokuje streptokokna bakterija i najčešće se prenosi direktnim dodirima i kapljicama. Manifestira se najprije naglom vrućicom i glavoboljom, mučninom i povraćanjem, a drugi dan (ponekad već isti dan) na vratu, udovima i trupu oboljelih pojavljuje se karakteristični sitni crveni točkasti osip. Iako je otprilike od razdoblja Drugog svjetskog rata šarlah postao bolest koja je promijenila oblik i njegova klinička slika je relativno blaga, prije nije bilo tako. Tijek bolesti je nosio brojne komplikacije i često je škarlatina bila teška i smrtonosna, u čemu ni Hvar, nažalost, nije bio iznimka. Dijelom je razlog i korištenje penicilina u liječenju ove bolesti. Iako je penicilin otkriven još krajem 19. st., njegova je šira primjena započela tek po istraživanjima Alexandra Fleminga 1928. godine.

U rano proljeće 1920. godine šarlah je primijećen u okupiranom Hvaru. I izvještaji o zaraznim bolestima i broju oboljelih na području okupirane Dalmacije i zaleđa, tzv. bolletini navode po četiri, pet oboljelih tjedno u gradu Hvaru u ožujku.³⁸ Slično kao kod pojave dizenterije u ljeto 1918. i širenja do tada nepoznate španjolske gripe u studenom iste godine, gradske vlasti, liječnici i stanovnici su se pridržavali do tada uvriježenih i provjerenih mjera: prijave bolesti, karantene i izbjegavanja okupljanja.

U kolikoj mjeri bolesti mogu obilježiti život jedne obitelji - čega je u Hvaru bilo mnogo primjera - u ovom kontekstu možda najbolje svjedoči primjer Dinka i Mandine Hančević r. Paduan i njihove djece. U rujnu 1918. g. imali su dvoje djece,

---

³⁸ Izvještaji - bolletini izlazili su jednom tjedno ili svakih deset dana, no nisu sačuvani za cijelu 1920. g. Čuvaju se u FOH, 278.

kćer i sina, a Mandina je iščekivala treće dijete. Prema sjećanju Mandinine unuke³⁹ *nona je imala za rodit, a doma je drugo dite bilo slabo. Onako je sa velikin štumkon tarkala po likora* (baka je trebala roditi, a doma je drugo dijete bilo slabo. Onako je velikog trudničkog trbuha trčala po liječnika). Liječnik nije mogao ništa učiniti: maleni sin, tek trogodišnjak, umro je 12. rujna 1918. od upale crijeva, a dvanaest dana kasnije, 24. rujna, Mandina je rodila kćer i nazvali su je Jelena. Pomiješanih osjećaja zbog gubitka jednog djeteta i radosti zbog dolaska drugog brinuli su i podizali kćeri. U ožujku 1920. g. šarlah pronalazi tada osamljenu kuću ove obitelji u predjelu Gojava. U to doba osim spomenutih u istoj kući živjeli su i ostali članovi obitelji sa troje djece, otprilike iste dobi kao Mandinine kćeri.

Krajem ožujka Općina prijavljuje dva slučaja kužne bolesti (*denunzia di casi di malattie infettive*), zapravo smrti dviju djevojčica u obitelji Hančević: Jelene (Elene), stare godinu i pol, koja je, sudeći prema dopisu, umrla od akutne upale bubrega izazvane šarlahom i njezine starije sestre Marijane, stare šest godina, preminule od iste bolesti.⁴⁰ I površni pogled pokazuje da su djevojčice razvile teški oblik s komplikacijama. Dopis je zaključen rečenicom kako su provedene sve potrebne mjere. One su uključivale ukop u posebnim uvjetima, na zemljanom dijelu groblja i bez prisutnosti ljudi zbog straha od zaraze. Iako je u grobnim knjigama za 1920. g.⁴¹ zbilja upisan ukop sestara Hančević u posebnoj rubrici, namijenjenoj pokojnicima na južnom, zemljanom dijelu groblja, spomenuti obiteljski izvor navodi da je njihov otac Dinko uspio dogovoriti sa grobarom neka budu pokopane u obiteljskoj grobnici. Zanimljivo je da se ostala djeca iz iste kuće, unatoč skućenom prostoru, nisu zarazila šarlahom.

Tragičan slučaj obitelji Hančević bio je tužan epilog neuspješne bitke sa zaraznim bolestima. Obiteljski izvor navodi kako je neutješna Mandina nakon smrti djevojčica otišla k mužu pomorcu u Trst. Promjena okoline pomogla je: Dinko i Mandina su kasnije dobili tri kćeri (Marijanu 1921.-2013., Anticu-Tonku 1923.-2011. i Mariju-Maricu 1927.-2007.), koje su sve doživjele dob preko osamdeset godina.

U dopisu 2. travnja općinska vlast spominje poduzete mjere za sprečavanje širenja bolesti: zabranu okupljanja u zatvorenim prostorima, dezinfekciju javnih površina i puteva vodom i vapnom, postavljanje oznaka o zabrani napuštanja kuće na domovima oboljelih i ukop umrlih u noćnim satima, bez sprovednog obreda. Dan kasnije na snazi su nove mjere. Sve trgovine, ustanove i ugostitelj-

³⁹ Na pomoći za ovo poglavlje iskreno zahvaljujem Lenki Kovačević, unuci Mandine Hančević.

⁴⁰ Dopis 28. ožujka 1920. - FOH, 278, 1920. + Razne godine.

⁴¹ Grobne knjige nalaze se pri Komunalnom poduzeću Hvar.

Nadgrobní spomenik Giovannija Battiste Alvigija na hvarskom groblju

ski objekti trebali su prestati s radom u 23 sata. Zabranjeno je kretanje gradom nakon ponoći. Pojačane su kontrole u luci, tražio se pregled prtljage. Liječnici su dužni obavijestiti građane, a gdje to nije moguće prepušteno je svećenicima i učiteljima. Četiri dana kasnije općina je ustanovila posebni ured za upravljanje opskrbom lijekova. Svaka ljekarna bila je dužna sastaviti popis potrebnih artikala za sljedeća tri mjeseca.

Osim djevojčica Hančević, još je dvoje djece umrlo od šarlaha u istom periodu. Epilog te godine bio je sljedeći: od 42 umrlih 1920. godine, 19 su bila djeca mlađa od petnaest godina. Rođeno je 54 djece, od kojih je 9 umrlo u dječjoj dobi.

Zorka BIBIĆ

INFECTIOUS DISEASES IN HVAR 1918 -1920

Summary

Based on the unpublished sources from the Fond Općine Hvar (Hvar Municipality Fund) in the Muzej hvarske baštine (Hvar heritage museum) and Župni arhiv u Hvaru (Parish archive in Hvar) there was brought the course of events and dealing with infectious diseases at the end of World War I: dysentery in the summer of 1918, Spanish flu in the period from October 1918 to January 1919 and scarlet fever in March and April of 1920. The unfavorable economic and social situation because of war, the period of malnutrition, the lack of manpower due to being on battlefields as well as poor sanitation and bad life conditions contributed to spreading of the three listed, the so-called social diseases. Eight people died of dysentery, fifteen people died of flu, and of scarlet fever that mostly affected the youngest population, four children died. Even though Hvar, as opposed to other areas, didn't suffer from a significant population decline after World War I, dealing with these diseases shows proportions of deaths that affected and denoted this area.

Keywords: Hvar; World War I; dysentery; Spanish flu; scarlet fever